

**3 YOSHGACHA BO'LGAN BOLALARDA ZPRRNI ANIQLASH:
ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA DIAGNOSTIKA USULLARI**

Valieva Yulduz Rustamjanovna

*Toshkent shahri Yashnobod tumani 517-sonli Davlat Maktabgacha Ta'lim Tashkiloti
(DMTT) tarbiyachisi*

Annotatsiya: *Ushbu ishda 0–3 yoshli bolalarda umumiy nutq rivojlanishining kechikishi (ZPRR) ni erta bosqichda aniqlashning zamonaviy klinik-psixologik va pedagogik yondashuvlari tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – an'anaviy diagnostika usullari bilan bir qatorda, zamonaviy instrumental va neyropsixologik tekshiruv usullarining samaradorligini baholashdir. Ishda ZPRRning dastlabki belgilari, xususan, prelingvistik davrdagi ovoz reaksiyalari, imo-ishoralar almashinuvi va ijtimoiy muloqotga kirishish ko'nikmalaridagi og'ishlar batafsil yoritilgan. Diagnostika jarayonida multidistsiplinar yondashuv (logoped, nevropatolog, psixolog, defektolog hamkorligi) ahamiyati ta'kidlangan. Shuningdek, EEG (elektroensefalogramma), MRT (magnit-rezonans tomografiya) kabi neyrofiziologik usullar va standartlashtirilgan psixometrik shkalalar (masalan, Bayley skalasi, Denver testi) ning diagnostik ahamiyati ko'rib chiqilgan. Maqolada erta aralashuv (early intervention) strategiyalarining nutq funksiyasini tiklashdagi o'rni va oila bilan ishlashning zarurati asoslab berilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, 3 yoshgacha bo'lgan davrda kompleks diagnostika va korreksion ishlar natijasida bolalarning kognitiv va kommunikativ rivojlanishida ijobiy dinamikaga erishish mumkin.*

Kalit so'zlar: *ZPRR (umumiy nutq rivojlanishining kechikishi), erta yoshdagi bolalar (0–3 yosh), erta diagnostika, neyropsixologik tekshiruv.*

KIRISH

Zaxiralangan psixik rivojlanish retardi (ZPRR) bu bolaning aqliy, nutqiy va ijtimoiy ko'nikmalarining yosh me'yorlaridan orqada qolishi bilan tavsiflanadigan murakkab holatdir. Ayniqsa, 3 yoshgacha bo'lgan davr bola miyasining eng faol shakllanish bosqichi hisoblanadi. Shu sababli, ushbu yoshdagi buzilishlarni erta aniqlash va korreksion ishlarni boshlash kelajakdagi og'ir oqibatlarining oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqolada 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda ZPRR belgilarini aniqlash, differensial diagnostika va skrining usullari ko'rib chiqiladi.

ZPRR tushunchasi va uning erta yoshdagi o'ziga xosligi

ZPRR atamasi tibbiyot va pedagogika amaliyotida keng qo'llanilsa-da, xalqaro tasniflarda u ko'pincha global rivojlanish kechikishi yoki spesifik nutq buzilishlari doirasida qaraladi. 3 yoshgacha bo'lgan davrda ZPRR nafaqat nutqning kechikishi, balki kognitiv jarayonlar, harakat faolligi va emotsional-irodaviy sohaning yetuk emasligi bilan namoyon

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

bo'ladi. Miya plastisiteti yuqori bo'lgan ushbu davrda patologik jarayonlarni funksional buzilishlardan ajratib olish qiyin, ammo muhim vazifa hisoblanadi.

Klinik ko'rinish va asosiy belgilar

3 yoshgacha bo'lgan bolalarda ZPRRni gumon qilish uchun quyidagi klinik belgilarga e'tibor qaratish lozim:

1. Nutq rivojlanishining kechikishi. Bola 1 yoshda oddiy tovushlarni takrorlamasa, 2 yoshda so'z birikmalarini ishlatmasa va 3 yoshga yaqinlashganda oddiy gaplarni tuzolmasa, bu alarm belgisi hisoblanadi. Fonetik, leksik va grammatik jihatdan nutqning qashshoqligi kuzatiladi.

2. Kognitiv faoliyatning pasayishi. Diqqatning beqarorligi, eslab qolish qobiliyatining zaifligi, o'yin faoliyatining soddaligi va predmetlar bilan manipulyatsiya qilishda qiyinchiliklar mavjud bo'ladi. Bola yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishda sekinlik qiladi.

3. Harakat va sensor rivojlanishdagi nuqsonlar. Mayda motorikaning yetarli darajada shakllanmaganligi (masalan, qalam yoki qoshiqni to'g'ri ushlamaslik), muvozanatni saqlashdagi qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

4. Emotsional-irodaviy soha buzilishlari. Bolada haddan tashqari injiqlik, qo'rquv, agressiya yoki aksincha, passivlik va atrof-muhitga qiziqishning yo'qligi kabi holatlar uchraydi. Ijtimoiy moslashuv qiyinlashadi, tengdoshlari bilan o'yinda qatnashishdan qochadi.

Diagnostika usullari va algoritmi

ZPRRni aniqlash kompleks yondashuvni talab qiladi va quyidagi mutaxassislar ishtirokida amalga oshiriladi: nevrolog, defektolog, logoped, psixolog va LOR shifokori.

Anamnez yig'ish. Onaning homiladorlik davridagi ahvoli, tug'ruq jarayoni, perinatal asoratlar, irsiy omillar va oiladagi psixologik muhit o'rganiladi. Erta diagnostikada onaning kuzatuvlari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Nevrologik tekshiruv. Markaziy asab tizimining holati, reflekslar, mushak tonusi va vegetativ disfunktsiyalar baholanadi. Neyrosonografiya yoki EEG kabi instrumental usullar organik shikastlanishlarni istisno qilish yoki tasdiqlash uchun qo'llaniladi.

Psixologik-pedagogik diagnostika. 3 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun maxsus adaptatsiya qilingan testlar va kuzatuv protokollari ishlatiladi. Masalan, Denver rivojlanish skrin testi (DDST) yoki Griffiths rivojlanish shkalalari bolaning turli sohalaridagi (motorika, nutq, ijtimoiylashuv) yutuqlarini yosh normativi bilan solishtirish imkonini beradi.

Logopedik tekshiruv. Nutq apparatining tuzilishi, artikulyatsiya imkoniyatlari, fonematik eshitish va tushunish darajasi o'rganiladi. Passiv va aktiv lug'at hajmi aniqlanadi.

Differensial diagnostika

ZPRRni boshqa buzilishlardan farqlash muhimdir. Avvalo, autizm spektridagi buzilishlar (ASB) bilan farqlash kerak. ASB da ijtimoiy o'zaro ta'sirning tubdan buzilishi va stereotipik harakatlar ustunlik qiladi, ZPRR da esa bola muloqotga intiladi, faqat vositalari yetishmaydi. Shuningdek, eshitish qobiliyati pasayishi va umumiy aqliy zaiflik

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

(oligofreniya) ham istisno qilinishi zarur. Eshitishni tekshirish (audiometriya) har bir nutq kechikishi holatida majburiy hisoblanadi.

Erta aralashuvning ahamiyati

3 yoshgacha bo'lgan davrda o'tkazilgan diagnostika va boshlangan korreksion ishlar eng yuqori samaradorlikka ega. Miyaning kompensator mexanizmlari shu yoshda eng faol ishlaydi. Kompleks terapiya jumladan, logopedik mashg'ulotlar, neyropsixologik korreksiya, fizioterapiya va oilaviy maslahatlashuvni o'z ichiga oladi. Ota-onalarni jalb qilish va ularga uy sharoitida mashg'ulot o'tkazish ko'nikmalarini o'rgatish natijalarni mustahkamlaydi.

XULOSA

3 yoshgacha bo'lgan bolalarda ZPRRni aniqlash nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masaladir. Erta diagnostika orqali buzilishlarning chuqurlashishining oldini olish, bolaning potensial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va uning maktabgacha ta'limga tayyorligini ta'minlash mumkin. Mutaxassislar hamkorligi, zamonaviy skrining usullari va ota-onalarning faol ishtiroki ZPRR li bolalarning sifatli hayotini ta'minlashning asosiy omillari hisoblanadi. Kelajakda ushbu yo'nalishda milliy standartlarni takomillashtirish va screening dasturlarini keng joriy etish tavsiya etiladi.